

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

ISSN: 2148-2292

12 (2) 2025

Academic Journal of History and Idea

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş tarihi | Received: 05.08.2024

Kabul tarihi | Accepted: 20.02.2025

Yayın tarihi | Published: 25.04.2025

Муҳаббат Шоюсупова

<https://orcid.org/0009-0005-1728-9722>

Lecturer, Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan Institute of Art Research, Uzbekistan, shoyusupova2806@gmail.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Шоюсупова, М.(2025). Eski Kuzey Baktrya Anıtlarının Topografisi ve Toponimleri. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 12 (2), 533-545.

Eski Kuzey Baktrya Anıtlarının Topografisi ve Toponimleri

Öz

Eski Surkhan vahası, dünya medeniyetinin kadim yerleşim yerlerinden biri olup, antik çağlardan günümüze maddi ve manevi kültürün ölümsüz örneklerini biriktirmiş eşsiz bir bölgedir. Tarihin önemli unsurlarından biri olan anıtların topografyası (yerleşim yeri) ve toponimlerin (yer adları) incelenmesine odaklanan bu makalede, Surhanderya bölgesine özgü tarihî yer adları özetlenip bilimsel olarak analiz edilmektedir. Yer adlarını bilmek, incelemek ve korumak bir milletin görevi olduğu kadar, bunların anlam ve içeriklerini anlamak, bu adların hangi amaçla verildiğini tespit etmek de önemlidir. Elbette, yerlere isim verirken ülkede yaşayan diğer milletlerin ve etnik grupların değerlerine saygı göstermek, onları anlamak, anlamlarını kavramak ayrı bir önem taşımaktadır. Özbekistan tarihi açısından yer adlarının incelenmesi önem taşımaktadır. Her bölgenin yer adları karmaşık bir tarihsel süreçle ilişkilendirilmekte olup, yer altında çok sayıda kültürel katmanın varlığı araştırmayı gerektirmektedir. Bu makalede Surhanderya bölgesindeki antik eserlerin yeri ve yer adları hakkında kısa düşünceler ve yorumlar sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ayritom, Dalvarzintepa, Fayoztepa, Yer Adı, Tarih, Kültür, Miras

Topography and toponyms of ancient North Bactrian monuments

Abstract

The ancient Surkhan oasis is one of the ancient settlements of world civilisation, a unique region that has accumulated immortal examples of material and spiritual culture from ancient times to the present day. Focusing on the study of topography (settlement) and toponyms (place names) of monuments as one of the important elements of history, this article summarises and scientifically analyses the historical place

names specific to the Surkhanian region. While it is the duty of a nation to know, analyse and preserve place names, it is also important to understand their meaning and content, and to determine the purpose for which these names were given. Of course, when naming places, it is of particular importance to respect the values of other nations and ethnic groups living in the country, to understand them, to grasp their meanings. The study of place names is important for the history of Uzbekistan. The place names of each region are associated with a complex historical process, and the presence of many cultural layers underground requires research. This article presents brief reflections and comments on the location and place names of ancient monuments in the Surhanderya region.

Keywords: Ayritom, Dalvarzintepa, Fayoztepa, Place Name, History, Culture, Heritage

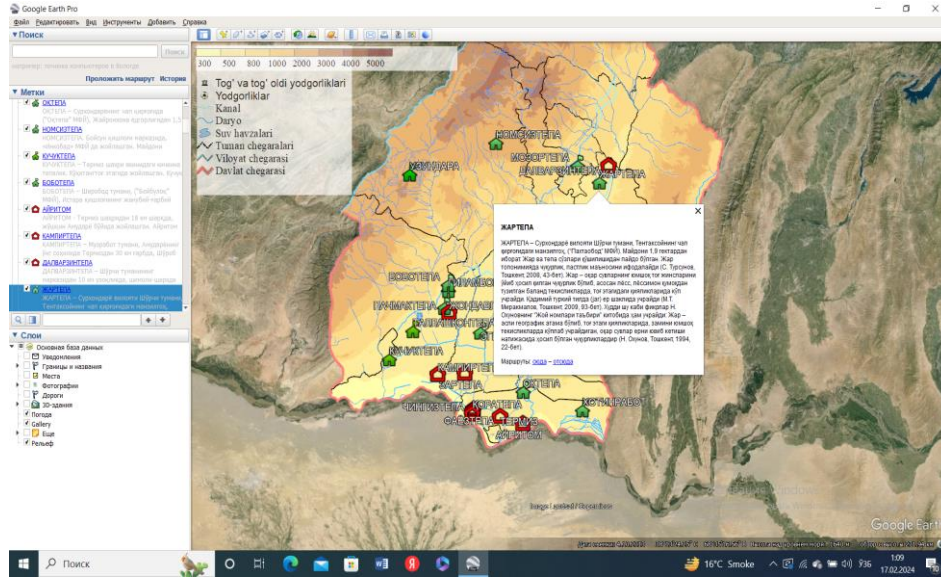
Giriş

Surhandarya bölgesi arkeolojik ve mimari eserler açısından oldukça zengindir. Çok sayıda tepe ve antik kent, kale, sur ve bunlara bağlı yerlerin adları, en eski çağlardan Orta Çağ'ın sonuna kadar bu bölgede yaşayan halkların zengin tarihi yoluna tanıklık etmektedir. Vahadaki yer adlarından bazıları, halkın geçmişini, kültürünü ve yaşam tarzını belirten çok eski kelimelerdir (örneğin, Zarautsoy, Darband, Vakhshivor, Zarabog, Boysun, Chaganiyan, Termiz, Sherabad). Bu yer adlarına tarihi adlar, tarihi ve kültürel açıdan önemli adlar denir. Yer adları, halkın maneviyatına büyük hizmetlerde bulunulması sonucu oluşur ve nesilden nesile aktarılır. Bu nedenle yer adlarına dikkat etmek, Anavatan'a, millete önem vermektir. Yer adlarını bilmek, incelemek ve korumak milletin görevidir ancak anlamlarını anlamak ve bu ismin nereden kaynaklandığını belirlemek de önemlidir (Tursunov, 2008). Herkesin bu konuya özel dikkat göstermesi acildir. Yer adları, antik çağın ürünleri, tarihi, coğrafyası, doğası ve bölgenin diğer yönleri hakkında bilgi verir. Herhangi bir nesnenin "sırrı" onun adında somutlaşmıştır. Dolayısıyla ismin asıl anlamını anlarsak mekan hakkında net bir fikir verebiliriz. Yer adları tarih ve kültür anıtlarıdır. Anıtların korunması ve özenle muhafaza edilmesi herkesin görevidir. Bu konuda özel yasa ve kararlar çıkarılmış olup devlet tarafından korunmaktadır. Özellikle Özbekistan Cumhuriyeti'nin "Coğrafi Nesnelerin Adları Hakkında" Kanunu halkımızın tarihi ve kültürel değerleri ve mirasına ilişkin yer adlarının korunmasını, haksız değişikliklerin önlenmesini ve başkasına verilmesinin önlenmesini sağlamaktadır. Antik Kuzey Baktriya'nın topografyasını ve kültürünü arkeolojik açıdan incelemekten önce, Orta Asya'daki antik kentlerin ve yerleşimlerin tarihi ve kültürüne ilişkin araştırmaların 19. yüzyılın ikinci yarısında başladığını belirtmek gerekir. Geçtiğimiz dönemde bölgenin büyük ve küçük şehir ve köylerinde tarihi ve kültürel süreçlere ışık tutan birçok bilimsel çalışma yapılmıştır.

Sonuçları çeşitli aday ve doktora tezlerine yansıtılmıştır. Bu araştırma çalışmaları belirli konulara odaklanmaktadır ve büyük önem taşımaktadır.

Son yıllarda yapılan arkeolojik araştırmaların ve yeni keşiflerin sonuçlarının analizi, Orta Asya'daki antik yerleşimlerin kültürünün oluşumu ve gelişiminin bölgesel spesifik özelliklerinin incelenmesi ve araştırılmasının en acil konulardan biri olduğunu göstermektedir.

Resim 1. Surhandarya bölgesinin antik anıtlarının toponimik haritası (Google Earth)

Resim 2. Surxondaryo viloyati antik anıtların konum haritası (ArcGIS) yazar tarafından oluşturulmuştur

a. Ayritom

Termiz'in 18 km doğusunda, hareketli Amudarya kıyısında yer almaktadır. Ayritom, Özbek halkının antik tarihine ve kültürüne tanıklık eden eski bir şehir kalıntısı olan Kuşan dönemine ait bir anıttır.

Cumhuriyetimizde Ayritam adında birçok köy var. Ayritom toponimleri Türkmenistan ve Karakalpakstan'da da bulunur. Özbekistan ile Afganistan arasında inşa edilen Amuderya köprüsünün Afgan tarafına Hayraton adı verilirken, Özbekistan tarafında ise eski bir Ayritom yerleşimi bulunmaktadır. Her ikisinin de aynı toponimin telaffuzları olması mümkündür. Etimolojisi bilinmiyor. Türkmenlerin Salar kabilesinin bir boyuna Ayritam (Ayritam) adı veriliyordu (Koroyev, 2006). Diğer kaynaklara göre Airitom, Amudarya'nın en dar kesiminde yer almaktadır (ülkenin yaşlıları, Afganistan'a su altında gizli bir yol bile olduğunu atalarından duyduklarını söylerler), dolayısıyla Budist dininin yayıcıları burayı seçti. "Ayritom" kelimesinin "ayrı çatı" veya "ayrılma çatısı" ("çatı"-ev) anlamına gelmesi boşuna değildir (Turgunov, 1976).

Airi (ayrılma) aynı zamanda nehirlerin, dağların, yolların bölünmüş, dallara ayrılan yerleri anlamına da gelir (Mirakmalov, 2009). Benzer anlamlara başka yazılı kaynaklarda da rastlamak mümkündür. Tursunov ayrıca "Özbekistan'daki toponimik isimler ve tarihleri" adlı bilimsel monografisinde Ayritom'un "iki kollu çatı, ev" anlamına geldiğini belirtmiştir (Tursunov, Umarov & boshkalar, 2017). Yani yukarıdaki hususlara bakılırsa Ayritom anıtı, Amudarya kıyısında, en dar yerde bulunmasından dolayı bu ismi almış olabilir. Ayritom, Özbek halkının kadim tarihine ve kültürüne tanıklık eden eski bir şehir kalıntısıdır. Yer in topoğrafyasıyla ilgili isimler grubuna Ayritom anıtının da dahil edilmesi arzu edilir.

b. Bobotepa

Şerabad ilçesi ("Boybulok" MFY), Şerabad'ın 11 km kuzeydoğusunda, Istara köyünün güneybatısında yer alır. 2,5 hektarlık bir alana sahip antik anıt. Bobo + tepa, Bobo baba, büyükbaba, büyükbaba anlamına gelir. "Tepa" yerden yüksek yer, tepe, yükseklik anlamına gelir (O'TIL, 2006-2008). Bobotepa "antik tepe" olarak yorumlanabilir. Bobotepa, antik bir şehir olduğu için bu ismi almıştır. Çevredeki kasaba ve köyler bir zamanlar siyasi ve (sulama) sulama merkeziydi ve Şerabad Nehri'nin sağ kolu çevresinde yer alıyorlardı. Bobotepa, Surhan vahasının eski mimari geleneklerini yansıtan bir yerleşim yeridir ve kültürel yaşamın merkezidir. Araziyle ilgili isimler grubuna "Bobotepa" da dahil edilebilir.

c. Gilambotepa

Sherabad Bölgesi ("Ghorin Gilombob" MFY), Sherabad'ın 6 km doğusunda, Sherabad - Surkhan otoyolunun 100 metre kuzeyinde yer almaktadır. Alan 0,3 hektardır. Kuşan dönemine

ait bir anıt (Kızırık ilçesinin Angor ilçesinde de aynı adı taşıyan köyler bulunmaktadır). Yazılı kaynaklara göre Gilambof, "halı dokumacısı", "halı yapımcısı" anlamına gelmektedir. Özbeklerin Gilambobli adında bir boyu vardır. Burada bobli son eki Farsça bof kelimesinden değil, Türkçe bov kelimesinden gelir - "insanlar", "tohum", "nesil" (S. Qoraev, Taşkent, 2005, s. 129). S. Tursunov'a göre bu isim eski çağlarda halı dokumayla uğraşan insanlara uygulanıyordu. Karşılıklı savaşların patlak vermesiyle yarı göçebe, yarı yerleşik bir yaşam sürdürmek zorunda kaldılar. Yavaş yavaş atalarının uğraştığı meslek bir etnik isim haline geldi. Etnonimlere göre köy adları oluşturulmuştur (Tursunov, Umarov & boshkalar, 2017). Bu değerlendirme ve analizlere göre Gilambobtepa adı meslekle ilgili isimler grubuna girmektedir.

d. Dalvarzintepa

kuzey köpekbalığında (Kushon MFY), Shorchi ilçesinin merkezine 10 km uzaklıkta yer alır, alan 47 hektardır. Dalvarzintepa, Kuşon döneminden kalma antik bir şehir kalıntısıdır.

Profesör K. K. Yudakhin, Kırgızistan'ın Dolborjun köyünün adının Çoldevor yerinin adı ve tortkul kelimesiyle eş anlamlı olduğunu söyledi. Nitekim Dalvarzin çölü, ayrıca Oltinkol, Bekobad, Jalakuduk, Shorchi ilçelerindeki Dalvarzintepa köyleri, Andican bölgesindeki Dalvarzin arkeolojik alanı, Afganistan'ın Belh bölgesindeki Dilberjin toponimi ve Kırgızistan'daki Dolborjun. Moğolca dolborjin kelimesinden gelir (antik şehirlerin kalıntıları da dolvorjin - "Choldevor" - şehir kalıntıları) Dolborzhin, Dilbarzhin, Dilvarzhin ve en sonunda Dalvarzin'e dönüştü (Dalvarzin çölü Tacikler tarafından Dilvarzin olarak anılır) (Koroyev, 2005). A.R. Muhammadjanov, Dalvarzin'i dal (tal) - "tepe", var - "kale, kale", zi(n) - "toprak" olarak yorumluyor (Koroyev, 1978). Koroyev'e göre "Dalvarzin" etnotoponimi bir kabilenin, kabilenin adına verilen yer isimleri grubuna aittir (Koroyev, 1970). Bu şehir Çin kroniklerinde Khodzo olarak anılmaktadır (Pidayev, 2001). Ayrıca Pugachenkova ve Rtveladze'nin 1978'de yayınlanan monografisi Dalvarzintepa anıtıyla ilgili anlatıyı kaydediyordu. Denov ve Şorçi ilçeleri sakinleri tarafından yaygın olarak yayılan bu efsaneye göre, Dalvarzintepa'nın yerinde bir zamanlar büyük bir şehir varmış. Dol (Zol) tarafından yönetiliyordu ve büyümlü yetenekleri vardı. Kralın tek kızı olduğu, şehrin Arapların eline geçtiği söyleniyordu (Pugachenkova & Rtveladze, 1978). Böyle bir rivayet Turgunov da şunu kaydetti: Şehir, Varzin adında bir baba ve Dallı adında bir kız tarafından kuruldu. Şehir, kraliyet sarayı ve "şehiristan" olmak üzere iki bölümden oluştuğundan, birinde babanın, diğerinde ise kızın yaşadığı varsayılmaktadır (Turgunov, 2001). Dalvarzintepa, bazı araştırmacılar tarafından "meydan", "tepedeki kale" olarak anılırken, bazıları da onu klanın adıyla ilişkilendirmektedir. Rivayetlerde isimle bağlantılıdır. Bizce Dalvarzintepa ismi daha çok yerin coğrafi konumuyla alakalıdır.

e. JarTEPA

Surkhandarya Eyaleti, Şorçi İlçesi, Tentaksoy'un sol yakasında bir yerleşim ("Pakhtaabad" MFY). Alan 1,9 hektardır.

Jartepa, jar ve tepa kelimelerinin birleşiminden oluşuyor. Kavanoz, toponimide derinlik, alçaklık anlamına gelmektedir (Tursunov, 2008). Oluk, suyun yumuşak kayalarda akması sonucu oluşan bir çöküntü olup çoğunlukla yüksek düzlüklerde ve lös ve lös kumlarından oluşan etek yamaçlarında bulunur. Eski Türk dilinde (kavanoz) toprak şeklinde bulunur (Mirakmalov, 2009). Benzer düşünceler N. Okhunov'un "Yerlerin Tarifi" kitabında da bulunur: Kavanoz aslında coğrafi bir terimdir, dağın eteklerinde yaygın olan, akan suyun toprağı yıkaması sonucu oluşan bir oyuktur. yumuşak ovalar (Okhunov, 1994). Jartepa anıtı nehir kıyısında bulunan bir anıttır. Gerekçeye göre yerin adı coğrafi konumuyla ilgilidir.

f. Zartepa

Termiz'in 26 km kuzeybatısında yer alan bir antik kenttir (Zartepa MFY). Alan 16,9 hektardır. Zartepa kare şeklinde olup, surların uzunluğu 400 m'den fazladır. Doğu duvarı kalıntıları 6-7 m'ye kadar, batı duvarı ise 4 m'ye kadar korunmuştur. Kentin kuzeydoğusunda kare şeklinde bir kale bulunmaktadır. Şehirden bir savunma hattı - büyük bir hendek - ayrılıyor.

Farsça zard (sarı, sarımsı) veya sar (baş, üst, yüksek) - tepe, sarı tepe, beyaz topraklı yükseklik, yüksek tepe. Bu popüler bir açıklamadır, Zartepalar yapay bir tepedir, antik bir kentin kalıntılarıdır. Hisor (kale) kelimesinin değişimi - zar - sar - isor - hisor + tepa - kaleli tepe anlamına gelir (Tursunov, 2008). Zar aynı zamanda "altın" anlamına da gelir. Zartepa, coğrafi konumu, topoğrafyası, durumu ve yerin kendine has özelliklerine bağlı olarak verilen isim (oronym) grubuna dahil edilebilir. Zar aynı zamanda "altın" anlamına da gelir. Zartepa, coğrafi konumu, topoğrafyası, durumu ve yerin kendine has özelliklerine bağlı olarak verilen isim (oronym) grubuna dahil edilebilir. Zartepa anıtından altın bulunması nedeniyle bu adı almış olabilir.

g. KampirTEPA

Muzrabot ilçesi, Amudarya'nın sağ kıyısında, Termiz'in 30 km batısında, Şorab köyünün 0,6 km batısında ("Büyük İpek Yolu" MFY). Antik bir şehrin kalıntıları.

Yazılı kaynaklara göre KampirTEPA yerleşiminin adı V.V. Bartold'un yorumuna göre "Burdaguy" ("Pardaguy") Termiz yakınında Jayhun kıyısında bir yerdir. Termiz yapılmadan veya Büyük İskender tarafından yaptırılmadan çok önce var olduğu söylenmektedir. İskender buraya Yunanca "misafirperver ev" anlamına gelen Burdaguy veya Pardaguy adını vermiştir (Rtveladze, 1999). Minorsky, Pardaguy kelimesinin kökeninin, Perslerin daha sonra Burdaguy

veya Pardaguy olarak kullandıkları Yunanca "pandoka" (han) kelimesinden geldiğini kanıtlıyor. 17. yüzyıl bilgini Mahmud ibn Veli bu keşuvuyu Yorgoh veya Yargoh tarzında yazmıştır. BEN. Masson'a göre Termiz'in 30 km batısında, Chashka-Guzar geçiş yerindeydi (Rtveladze, 1999). Tursunov'a göre "Kampir" kelimesi, eski Soğdca kandi pir (antik bölge) bileşiminin değiştirilmiş halidir. Antik çağda ve erken orta çağda büyük şehirler ve vahalar güçlü duvarlarla çevriliydi. Bu duvara kandi pir (ak) adı verildi (Tursunov, 2008). Yaşlı bir kadın genellikle yaşlı bir kadın olarak anlaşılır. Yaşlı kadın kelimesinin kullanıldığı toponimide ise eski bir kale, tepe, duvar kalıntılarının olduğu görülmektedir. Kampirtepa eski bir tepenin, kalenin adı anlamına gelir (Tursunov, Umarov & boshkalar, 2017). Campirtepa'nın eski bir tepe olduğuna inanılıyor. Campirtepa aynı zamanda coğrafi konumla ilgili isim grubuna da aittir.

h. Küçüktepa

Termiz şehrinin yakınında küçük bir tepe. Kohitangtag'ın eteklerinde yer almaktadır. Kuchuk "küçük", "küçük" anlamına gelir (Koroyev, 1978). Kuchuktepa "küçük tepe" anlamına gelir. Bu anıtın adı da küçük bir tepe olduğundan yerin coğrafi konumuyla ilgili isimler listesine dahil edilebilir.

ı. Mozortepa

İstiklal caddesi, Oltinsoy ilçesi, Ogarbulok mahallesi ("Kulkamış" MFY) üzerinde yer almaktadır. Alan 0,8 hektardır. Jabu köyünde Kushon döneminden kalma bir yerleşim yeri. Tam bir mezarlık işgal edilmiş durumda. Ölülerin gömüldüğü yer, mezarlık, köy mezarlığı (Arapça - "hac yeri"). Bu tepenin ismi, yerin topoğrafyasıyla ilgilidir. Bu, mezarın bir tepe üzerinde olduğu anlamına gelir.

i. Nomsiztepa

Surhandarya bölgesinin tüm ilçelerinde "Nomsuztepa" yerleşim yerleri bulunmaktadır. Her yere isim verilirken o yerin doğal durumuna, halkın yaşam tarzına, ekonomisine, kadim tarihinin özelliklerine özellikle dikkat edilir. Yodgorlikning nomsizligi ushbu ob'ekt nomiga oid ma'lumotlar yoki tadqiqotlarning etishmasligi bilan bog'liq.

j. Oqtepa

Surkhandarya'nın ("Oqtepa" MFY) sol kıyısında, Zhairankhana anıtının 1,5 km batısında yer alır. Alan 1,5 hektardan fazladır. Oktepa, tepe üzerine kurulmuş antik bir kalenin bulunduğu yerdir. Buradaki "beyaz" kelimesi aynı zamanda büyük, yüksek, yüksek anlamına da gelir. Oktepa bu tipteki diğer tepelere göre daha büyük bir tepedir (Tursunov, 2008). Bölgede bu isimle bağlantılı pek çok anıt bulunmaktadır. Görüş ve değerlendirmelere göre bu isim, yerin rengiyle değil coğrafi konumuyla ilgilidir.

k. Tallaşkan

Şerabad'ın (Kuluksho-MFY) 15 km güneybatısında, Tallashkan köyünün güney ucunda. Kohitangtog yamaçlarını ve Ulanbuloksoy ve Şerabad nehirlerinin havzalarını içerir. Dairesel olup 135 m çapındadır. Alan 1,6 hektardır.

Farsça izofa uzun + i + shaikhon (şeyhlerin tepesi, şeyhlerin yaşadığı evin yanındaki tepe), uzun + i + ashiqon (aşıkların tepesi) şeklinde açıklamalar bulunmaktadır. Shikh, shikh klanına ait olma anlamında uzun + i + shikh + on'un (shikh'lerin tepesi) değiştirilmiş bir şeklidir: uzun + i + shikh + on - tallishkhan - tallishkhan - tallishkhan - tallashkhan. Son yorum gerçeğe daha yakındır (Tursunov, 2008). Mirakmalov'a göre Angor'daki Tallimaron, Muzrabod ilçeleri, Kyziriq ve Şerabad ilçelerindeki Tallashkan isimleri "tepe" anlamına gelen uzun teriminden gelmektedir (Mirakmalov, 2020). Tallashkhan anıtının adı, yerin kabartması ve coğrafi konumuyla ilgilidir.

l. Termiz

Eski Termiz kalıntıları Amuderya'nın sağ kıyısında, modern kentin 7 km kuzeybatısında yer almaktadır. Şehir üç bölümden oluşur: kale, kasaba ve rabot. Her biri güçlü bir kale duvarı ile güçlendirilmiştir. Toplam alan 500 hektardan fazladır.

Şehrin adı kaynaklarda farklı şekilde telaffuz edilmektedir. Özellikle eski Ermeni kaynaklarında (IV-V yüzyıllar) "Drmat" olarak anılıyordu. 7. yüzyıla ait Çin kaynaklarında "Tami" olarak geçmektedir. 14. yüzyıla ait Çin kaynaklarında "Talima" olarak geçmektedir. 9-11. yüzyıl Arap-Fars kaynaklarında şehrin adı sıklıkla "Tarmid", "Tarmiz" ve "Tirmiz" şeklinde geçmektedir. 9. yüzyılda yaşamış Avusturyalı ünlü Doğu bilgini V. Tomashek Termiz kelimesi eski Baktriyaca "Taro maetho" kelimesinden türemiştir ve "nehir diğer yakasındaki yerleşim" anlamına gelir (Pidayev, 2001). Kentin adının kökenine ilişkin çeşitli efsaneler bulunmaktadır. Bu efsanelerden birine göre şehrin adı Yunan-Baktriya kralı Demetrius'un adından gelirken, bir başka efsaneye göre şehrin Büyük İskender tarafından kurulduğu söylenmektedir. Bu konuda yazılı kaynaklarda net bir cevap bulmak zordur (Pidayev, 2001). Ortaçağ Arap kaynaklarında da Termiz'in kuruluşuyla ilgili bazı bilgiler yer almaktadır. Özellikle 10. yüzyılda yaşamış Arap tarihçisi Et-Tabari'nin bu bilgisi Termiz tarihiyle çelişmektedir. Çünkü İran kralı Kabad MS 489-531'de hüküm sürdü. Ancak o dönemde Termiz'in birkaç asırlık bir geçmişi vardı. 15. yüzyılda yaşayan ve çalışan Hafizu Abro'ya göre Termiz, Büyük İskender tarafından kurulmuştur. Tarihçi bilim adamı V. Tarn, Termiz'in tarihi ile ilgili bilgileri analiz etmiş ve Termiz'in yerinde "Öküz Üzerindeki İskenderiye" şehrinin olduğu sonucuna varmıştır (Pidayev, 2001). Pidayev'e göre, "Pevtingar'ın masasında ve 7. yüzyılda yaşamış bilinmeyen

Ravennalı coğrafyacının haritasında Antiochia-Tarmita şehrini not etmek yerinde olur. Antiochia-Tarmita kenti, antik dünyada bir dönem Antakya olarak anılan, antik Termiz'in bulunduğu yerdeki kentin adıdır. Kanaatimizce bu bir tesadüf değildir ancak haritada antik dünyadan ve şehrin yerel adından da bahsedilmektedir (Pidayev, 2001). Hindu destanı "Ramayana"da Dandamutra şeklinde bahsedilir. 10. yüzyıldan itibaren Termiz adını almıştır (Hasanov, 1985). Yukarıdaki görüşten yola çıkarak Termiz adının sıcak bir bölge olması nedeniyle yerin coğrafi konumu veya yerin iklimi ile ilgili adlar grubuna dahil edilmesi mümkündür.

m. Uzundara

Boysun İlçesi'nin kuzeybatısındaki Suvsiz Tog ("Koshchinor" MFY) zirvesinde yer alan 1700 m²'lik bir anıttır. sahayı işgal etti. Baktriya ve Sogd sınırındaki kuzey bölgesinde savunmayı sağlayan önemli bir stratejik nesnedir. Uzundara, Azerice'de "uzun boğaz" veya "uzun vadi" anlamına gelir. Uzundara kelimesi Türkçe "uzun" ("uzun") ve Farsça "dara" ("dar") kelimelerinden gelmektedir. Bu anıtın adı yerin topografyasıyla ilgilidir.

n. Fayoztepa

Eski Termiz'de, Karatepa Budist yapıları kompleksinin 1 km kuzeybatısında, Termiz ilçesinin Muhammed Hakim Termizi mahallesinde yer almaktadır. Alanı 1,5 bin metrekaredir. m hakkında. Tarihi MS 1.-3. yüzyıllara dayanan Budist tapınağı kompleksi (vihara). 1968-1976'da arkeolog L. Albaum'da okudu Bu tepeye, arkeologlara yakından yardımcı olan ve tüm dünya tarafından bu isimle tanınan, o yıllarda Surhandarya Bölge Araştırmaları Müzesi müdürü olan Rakhmat Fayozov'un babası Rakhmat Fayozov'un anısına Fayoztepa adı verilmiştir. Bu anıt ülkemizin tarihini incelemek için önemli bir yerdir. Adına göre isimle ilgili isimler grubuna girer.

o. Khotinrabot (D)

Termez'in 30 km kuzeyinde, Amudarya'nın ("Gülbahor" MFY) sağ kıyısında yer alır. Toplam alan 2 hektardır. Hasanov, "kadın" kelimesinin kadın, zengin kadın - eş anlamlarının yanı sıra "taş" anlamlarının da bulunduğunu kaydetti (Hasanov, 1985). N. Begaliev ve A. Turobov'un "Semerkand Toponymy" adlı eserinde kadının toponimi açıklanmaktadır (Begaliyev & Turobov, 2015). "Khotinrabot" kelimesinin anlamı, eş - taş, rabat (Arapça "atın bağlandığı yer) - bir sur, ticaret yollarında müstahkem bir yer, bir kervansaray (kervansaray da soygunculardan korunuyordu). Başka bir anlamı da rabattır – banliyöler. Rabod, rabaz (Farsça) - bir dış sur duvarı ile çevrili mahalleler, mahalleler, tarlalar - avlulardan oluşan şehrin dış kısmı. Bazı şehirlerde rabad ikiye ayrılır: rabadi dakhil "iç rabad", rabadi kharij "dış rabad". Sonraki

yüzyıllarda Farsça rabad (rabaz) ile Arapça rabat hemen hemen aynı anlamda kullanılmaya başlandı ve aynı şekilde telaffuz edildi.

Barthold, rabad ve rabat terimleri hakkında şu görüşü vermektedir: Başlangıçta, İslam dininin yayılmaya başladığı dönemde, rabadlar şehirlerle birlikte inşa edilmiştir. Rabad terimi rabat ile karıştırılmamalıdır, Arapça ribat (rabat), İslam'ın ilk yıllarında askeriye için inşa edilen sur anlamında kullanılmış, daha sonra kervansaray, otel, rabad anlamında da kullanılmıştır - şehrin surları (kale) ve surların dışındaki araziler, banliyöler (Mirakmalov, 2009). Analizler, Khotinrabot adının yerin topoğrafyasıyla ilgili olduğunu gösteriyor. Çünkü araştırma yapan bilim adamlarının çoğu Rabat'ın şehrin dışında, çevresi olduğu görüşünü dile getirmişlerdir. Ve eş taş anlamında geldi.

ö. Çinobad

Şerabad ilçesine bağlı bir köydür. Chinrovot (gerçek, büyük ravot), chong ravot (yüksek, yüksek ravot), chim ravot (çim duvarlı ravot) kombinasyonlarına göre açıklanmaktadır. Suğd dilinde chem-chim (-tim), etrafı surlarla çevrili yer, kale, saray anlamına gelir. Chinabad, chem - chim ve rabot kelimelerinin birleşiminden oluşmuş ve şu şekilde değişmiştir: chemravot - chemovot - chenovot - chinovot (Tursunov, 2008). Chinabad aynı zamanda "geliştirilmiş" anlamına da gelir, bu nesnenin adı manzarayla ilgili isimler listesine dahil edilebilir.

p. Qoratepa

Eski Termiz'in kuzeybatı kesiminde yer alır, toplam alan 8 hektardır. Karatepa doğal bir tepedir ve Budist tapınaklarının merkezidir. Anıtın adı, olumsuz olaylar ve karanlık güçlerle ilişkilendirilen Türkçe "Kara" - "Siyah" kelimesinden gelmektedir (Pidayev & Baratova ve diğr., 2019). Kara kelimesi Yunanca - Euksin, Arapça - Asvod, Rusça - Chernoe, Türkçe - Kara dillerine çevrilmiştir. Ancak "siyah" kelimesi aynı zamanda "kuzey", "karanlık", "serin", "hayalet", "kötü", "karsız", "alçak" anlamına da gelir (Hasanov, 1985). Buna dayanarak Karatepa yerleşim yerlerinden uzakta bir köyün adı olarak yorumlanabilir. Uzun yıllardır Karatepa tapınak kompleksinde kazılar yürüten B. Evet. Stavisky, Karatepa'nın adını, uzaktan karanlık mağaraları nedeniyle sakinlerinin Karatepa olarak adlandırdığı şekilde yorumladı. Aslında Karatepa Anıtı, Eski Termiz Anıtlar Kompleksi'nin en büyüğüdür. Topraklarında bulunan yazıtlara göre Karatepa, antik çağlarda "Kral tapınağı" veya "Kanishka tapınağı" olarak da anılmıştır. Birincisi anıtın doğal bir tepe üzerinde yer alması, ikincisi çakıl taşlarıyla kaplı olduğu için uzaktan siyah görünmesi, üçüncüsü ise "kuzey", "alçak", "kötü" anlamına gelmesi. Buna göre Karatepa coğrafi konuma bağlı isimler grubuna girmektedir.

r. Egizaktepa

Şerabad ilçesinde ("Khomkon" MFY) eski bir yerleşim yeridir. Birbirine 80 m uzaklıkta iki tepeden oluşur. İki tepe yan yana oldukları için "İkizler" olarak adlandırılabilir. Özbek yazılışında "ikiz" kelimesi "ikisi birlikte", "birlikte", "çift" anlamına gelir (O'TIL, 2006-2008). Koroyev'e göre Özbek dilinin bazı lehçelerinde yüksek, yüksek kelimeleri yerine "ikiz" kelimesi kullanılıyor. İkiz toponimi aynı zamanda "çift" anlamına da gelebilir (Koroyev, 1970). Birbirine yakın iki tepeden oluştuğu için Egizaktepe adını almıştır. Bu anıtın adı coğrafi konumuyla ilişkilendirilen ismin içinde yer alabilir.

Surhandarya bölgesindeki anıt eserlerin toponimlerini incelediğimizde, coğrafi konum, kabartma, durum ve mekanın kendine özgü özelliklerine ilişkin adların daha fazla olduğunu görüyoruz. M. Mirakmalov bunu bilimsel çalışmasında kaydetti. Bunlar arasında dağ, tov, tepe terimleri belli bir alanı oluşturuyordu. Bu durum, alanın topoğrafyasının karmaşık olduğunu ve buna bağlı olarak çok sayıda su kütesinin bulunduğunu göstermektedir (Mirakmalov, 2020). Bu yazımızda bölgedeki bazı anıtların yer adlarının aşağıdaki tabloda analizini ele alacağız.

Tablo: 1. Surhandarya bölgesinin toponimleri

Mekanın coğrafyası. Yer, kabartma, durum ve özelliğe ilişkin isimler (zamirler)	İklim ve hava durumu	Peyzaj özellikleriyle ilişkili yer adları	Kişisel adlarla ilgili adlar, Meslek isimleri
Arytom Bobotepa Dalvarzıntepe Jartepe Zartepe Kampirtepe Küçüktepa Mezartepe İsimsiz Oktepa Talaşhan Uzundara	Termiz	Çinbad	Fayöztepe Gilambobtepe

Cengiztepe İkiz tepeler Karatepa			

Yerin coğrafi konumu, topografyası, durumu ve belirli özelliklerine ilişkin toponimler şunları içerir: Kuchuktepa, Jartepa, Oktepa, Karatepa ve diğerleri. Mesela Kohitang'ın eteğinde bulunan "Kuchuktepe" anıtının bir hayvanla hiçbir ilgisi yoktur, "kuchuk" küçük, küçük anlamına gelir. Kızırık ve Şerabad ilçelerindeki Tallaşhan'ın isimleri "tepe" anlamına gelen uzun teriminden türetilmiştir ve araziyle ilgilidir. Bölgenin iklimiyle ilgili isimler oldukça nadirdir. Edinilen bilgiye göre Termiz şehrinin Yunanca termos - "sıcak" kelimesinden türediği yönünde görüşler var. Hasanov, Avesta yazıtına dayanarak bunun güney yakasındaki halkların konuştuğu "karşı taraftaki köy" anlamına gelen tarmota yani Amudarya'nın ötesindeki petrolün kuzey anlamına gelen kelimesinden türediğini söylüyor. Doğu kaynaklarında Madinat ur-Rijol (cesurların şehri) olarak geçmektedir (Mirakmalov, 2020).

Sonuç

Yer adlarının incelenmesi günümüzde büyük önem taşımakta olup milletimizin tarihi ile ilgilidir. Surhandarya bölgesi coğrafi yer adları açısından son derece zengindir. Bunları incelediğimizde bölgenin tarihi, doğası, ekonomik ve sosyal hayatı, gelenekleri hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Yer adları açıkça nüfus göçü, kültürel, ekonomik ve dilsel ilişkilerle oluşan ve daha sonra yayılmaya başlayan tarihi bir süreçtir. Toplumun iletişim aracı olan dilin, ekonomisinin, kültürünün ve tarihsel gelişiminin incelenmesi sürecinde yer adları büyür ve gelişir. İnsanlar yer adları yaratırlar. Yüzyıllardır aktarılan bu yer isimlerini gelecek nesillere özenle ve saygılı bir şekilde aktarmak önemli görevlerden biridir.

Kaynaklar

Begaliyev N. & Turobov, A. (2015). *Samarandskiye toponimy*. Samrand. (In Russian).

Hasanov, H. (1985). *Geograficheskaya nomenklatura: Ilmiy – ommabop ta'rif*. Tashkent. Uzbekiston. (In Russian).

- Koroyev S. (1970). *Geograficheskiye nominal'nyye znacheniya? Toponicheskiy spisok*. Uzbekistan. (In Russian).
- Koroyev, S. (1978). *Geograficheskiye nominal'nyye znacheniya*. Uzbekistan. (In Russian).
- Koroyev, S. (2006). *Toponimiya. Tashkent*. Izbekiston faylov suflari milliy zhamiyati. (In Russian).
- Koroyev, S. (1970). *Toponimiya. Tashkent*. Uzbekistan. (In Russian).
- Koroyev, S. (2005). *Ўzbekiston viloyati toponimlari*. Tashkent. *Ўzbekiston milliy entsiklopedii nashiriyoti*. (In Russian).
- Mirakmalov, M. T. (2009). *Vse yeshche yestestvennyye geograficheskiye terminy*. Fan va tekhnologiya nashiriyoti. (In Russian).
- Mirakmalov, M. T. (2020). *Ўzbekiston toponimlarining tabiiy geograficheskiye kharakteristiki geograficheskoye yazykoznaniye*. G. f. d. [disk. avtoreferat, 55]. (In Russian).
- O'TIL – *Ўzbek tilining izoeli lugati*. I-V. *Ўzbekiston natsional'naya entsiklopediya*, 2006-2008.
- Okhunov, N. (1994). *Zhoy nominal'noye znachenije*. Uzbekistan. (In Russian).
- Pereizdaniye, t.ye. (2011). *yi 12 oktyabrya «Geograficheskiy ob "yektlarning nomlari tū Grisida” gi ŪKH-303-sonli Lonuni*. *Ўzbekiston Respublikasi Tonun ouzhzhatlari tūplami*. (In Russian).
- Pidayev SH.R. & Baratova L.S. i ddr. (2019). *Arkheologicheskaya podgotovka i tekhnicheskaya podgotovka 2011 – 2014 gg*. Tedzhon. (In Russian).
- Pidayev, SH. P. (2001). *Velikiy Termez. Tashkent*. Fan. (In Russian).
- Pugachenkova, G.A. & Rtveladze, E.V. i ddr. (1978). *Dal'verzintepa Tashkent. I-i-i. Ventilyator*. (In Russian).
- Rtveladze, E.V. (1999). *Kampirtepa – Amudaryodaghi Yunon Kechuvi*. Moziydan sado. Taşkent. 4/99. (In Russian).
- Turgunov, B. (2001). *Dalvarzintepa kushon saltanati poytakhti. Mozidan sado. Tashkent*, 3(11). (In Russian).
- Turgunov, B. (1976). *Ўzbekiston Antichnoye bezumiye. (Zhanubiy Ўzbekistonning Tadimiy madaniyatidan lavøalar)*. *Ўzbekiston*. (In Russian).
- Tursunov, S. (2008). *Surhondar bølgesi toponimlari*. Alisher Navoiy nomidagiy Ozbekiston Milliy kutubkhonasi nashriyoti. (In Russian).

Tursunov, S., I. Umarov ve boshkalar. (2017). *Ўzbekistonda toponim nomlar va ularning tarikhi. (Ilmiy monografiya)*. Termiz. Surkhon-Nashr. (In Russian).